

ROLF H LINDHOLM:

Raoul Wallenbergs öde

Varför gjordes så litet för att få fram vad som hänt Raoul Wallenberg?

Varför åberopades inte hans diplomatiska immunitet och varför vägrade den svenska regeringen att ordna en utväxling?

Den 4 augusti var det 80 år sedan Raoul Wallenberg föddes. Det är angeläget att skapa största möjliga klarhet om Wallenbergs öde. UD har utlämnat det mesta av handlingarna om Wallenberg när det gäller perioden 1944–1969. En svensk-rysk arbetsgrupp går igenom vissa sovjetiska handlingar. Fler insatser behövs dock.

Det är en märklig paradox att Wallenberg som hade gjort så mycket för att rädda andra människors liv fick sitta i sovjetisk fångenskap utan att energiska åtgärder vidtogs från svensk sida för att få honom fri. Många frågor kan ställas:

– Varför begärde man inte omedelbart att Wallenberg skulle få resa vidare till Sverige?

– Varför användes inte argumentet om Wallenbergs diplomatiska immunitet?

– Varför försökte man inte som andra länder ordna med en utväxling?

Försvinnandet

Raoul Wallenberg försvann i Budapest i januari 1945. Den svenska beskickningen i Moskva fick den 16 januari från vice utrikeskommisarien Dekanosov beskedet att Wallenberg påträffats i Budapest. "Åtgärder till skydd av herr R Wallenberg och dennes egendom hava vidtagits av de sovjetiska militärmyndigheterna". En egendomlighet är att beskedet lämnades den 16 januari, medan Wallenbergs bortförande av sovjetisk militär enligt vittnesuppgifter ägde rum den 17 januari.

I Stockholm oroade man sig för den övriga svenska personalen i Budapest. Den 9 februari skickades ett telegram till svenska beskickningen i Moskva: "Vi äro mycket oroliga Budapest-beskickningens

Jur dr Rolf H Lindholm är minister i UD.

öde. Sök inhämta upplysningar." Den 17 mars sändes ännu ett telegram: "Då motsägande rykten om budapestlegationsmedlemmars öde gå här, anmodas Ni energiskt begära besked var Danielsson, Anger, Wallenberg befinna sig".

Söderbloms agerande

Beskickningschefen Söderblom tycks — trots det ryska beskedet om Wallenberg — ha utgått från att denne var död. Den 19 april skrev Söderblom till UD: "Vad jag fruktar är, att ryssarna med bästa vilja i världen icke kunna skapa klarhet om vad som inträffat". Enligt Söderblom var det tänkbart att Wallenberg hade råkat ut för en bilolycka eller mördats.

Söderbloms passivitet föranledde utrikesminister Günther att den 21 april ge honom "definitiv instruktion" att "hemställa att vederbörande ryska militärmyndigheter under vars skydd Wallenberg ställts måtte anmodas verkställa noggrann undersökning av dennes vidare öden".

Samtalet med Stalin

Tre månader hade gått utan att UD hade begärt att ryssarna skulle låta Wallenberg komma till svenska beskickningen i Moskva eller resa hem till Sverige. Men det skulle bli fler underlåtenhetssynder. Före sin avresa från Moskva fick Söderblom den 15 juni 1946 träffa Stalin. Beskrivningen av detta samtal är ett pekoral. "Stalin verkade frisk och kry, vid full vigör. Hans lågväxta proportionerliga gestalt och det regelbundna ansiktet göra ett särdeles angenämt intryck. Hans röst och blick gävo intryck av en vänlig inställning till besökarna."

Flera gånger påpekar Söderblom att han inte har någon särskild sak att ta upp med Stalin. På Stalins fråga om han har några önskemål nämner Söderblom dock Wallenberg. Stalin antecknar namnet. Han tillägger: "Ni vet väl, att vi gävo befallning om att svenskarna skulle skyddas". På detta lämnar Söderblom det ödesdigra svaret: "Ja, och jag är personligen övertygad om att Wallenberg fallit offer för en olycka eller för rövare". Han säger vidare: "Jag anser det sannolikt, att de sovjetryska militärmyndigheterna ej ha några uppgifter om Wallenbergs vidare

Det är svårt att finna något mer olämpligt agerande än det som Söderblom presterade.

öden att tillgå". Stalin tycks dock vara bättre informerad. Han säger: "Jag lovar Eder, att saken skall bli undersökt och upplärd" — "Jag lovar, att jag skall ta mig an Wallenberg-saken".

Det är svårt att finna något mer olämpligt agerande än det som Söderblom presterade. Hans enda intresse tycks ha varit att inte störa förbindelserna. "Tillkännagivandet i radio och press av att jag mottagits av Stalin har väckt stort uppseende här. Det uppfattas som det synliga beviset på att de svensk-ryska förbindelserna äro utmärkta."

Nu hade ett år och fem månader förflutit utan något energiskt agerande från svensk sida. Det blev inte bättre sedan Gunnar Hägglöf tillträtt som beskickningschef i Moskva. Han ansåg i oktober 1946 att "det inte är mycket vi kunna göra utom att avvakta den högstes /Stalins/ be-

sked — om nu ett sådant över huvud taget kommer att lämnas”.

Undéns inställning

Den 31 juli 1945 avlöstes samlingsregeringen av en socialdemokratisk ministär med Undén som utrikesminister. Han var godtrogen mot ryssarna. I samband med baltutlämningen karakteriserade han Sovjetunionen som en rättsstat. I ett interpellationssvar i riksdagen den 1 juli 1947 sade Undén att han inte hade någon anledning betvivla ”att man på rysk sida verkställt omfattande efterforskningar och i enlighet med avgivna försäkringar fullföljer dessa”.

Vysjinskijs svar

Den 18 augusti 1947 skrev vice utrikesminister Vysjinskij ett brev till den svenske beskickningschefen Sohlman. ”Som resultat av noggrann undersökning har fastställts, att Wallenberg icke finnes i Sovjetunionen och att han är okänd för oss”. Vysjinskij fann det — märkligt nog — motiverat att spekulera om Wallenbergs öde. Han förmodade att Wallenberg under striderna i Budapest omkommit eller blivit tillfångatagen av pilkorsarnas anhängare.

Gromykos svar

Under ett antal år betraktades Vysjinskijs brev som det slutliga sovjetiska svaret om Wallenberg. Nya vittnesmål om att Wallenberg hållits fängslad i Moskva framkom dock 1951–1952. Nya framställningar gjordes från svensk sida. Statsminister Erlander tog med kraft upp saken

under sitt besök i Sovjetunionen 1956. Ett nytt ryskt svar överlämnades den 6 februari 1957 av vice utrikesminister Gromyko till ambassadör Sohlman. Nu uppgavs att man i Ljubljanskaja-fängelset i Moskva påträffat ett dokument ”som det finns grund betrakta såsom hänförande sig till Raoul Wallenberg”. Enligt en läkar-rapport skall fången Waleberg ha avlidit i hjärtinfarkt den 17 juli 1947. Det heter i Gromykos memorandum: ”På grund av vad ovan anförts bör den slutsatsen dragas att Wallenberg avled i juli 1947”.

En egendomlighet är att läkar-rapporten har stavningen Waleberg, medan ryssarna i andra texter stavat hans namn med två l. Olika tolkningar har framförts med anledning av detta. En annan egendomlighet är att dödsfallet skall ha inträffat den 17 juli 1947, medan man i svaret den 18 augusti 1947 — en månad efter det påstådda dödsfallet — påstod att ”Wallenberg icke finnes i Sovjetunionen och att han är okänd för oss”. Kabinetssekretären Arne Lundberg har pekat på andra egendomligheter, t ex att ryssarna inte har påträffat ett enda vittne. ”Dokumentet inger misstanken, att det är fabricerat” skrev Lundberg. Han är en av de få i UD:s ledning som gjorde seriösa ansträngningar i efterforskningarna.

Nya vittnesmål framkom om att Wallenberg var i livet efter 1947. Olika personer uppger sig ha varit i knackningsförbindelse med Wallenberg i fängelset i Vladimir under 50-talet. Professor Nanna Svartz har också redogjort för ett samtal med en sovjetisk vetenskapsman 1961. Han uppgav att Wallenberg var i mycket dåligt tillstånd och befann sig på mentalsjukhus.

Wallenbergs diplomatiska immunitet

Wallenberg hade svenskt diplomatpass och åtnjöt diplomatisk immunitet. Ändå tycks man på svensk sida inte ha åberopat den klara bestämmelsen att diplomater inte får berövas friheten. Detta är den äldsta och mest fundamentala folkrättsnormen när det gäller diplomater. Staterna är även förpliktade att vidta alla lämpliga åtgärder för att skydda diplomater.

Även om det är känt att ryssarna ibland har brutit mot denna elementära folkrättsregel, borde man på svensk sida från början med kraft ha begärt Wallenbergs frisläppande.

Tanken på Wallenbergs utväxling

Det saknades inte sovjetiska propåer om att Wallenberg skulle kunna utväxlas. I en skrivelse till Undén den 30 december 1946 framhöll legationsrådet Barck-Holst: "I härvarande utrikesministerium har som regel, då Wallenberg-fallet förts på tal, omedelbart framställts förfrågan om gynnsamma underrättelser ingått i balt-frågan, i fallet Makarov och nu senast beträffande Granovski. Wallenberg-fallet har alltså här sökt begagnas såsom ett slags förhandlingsbasis."

Per Anger tog vid ett samtal med Undén 1950 upp tanken på att utväxla

Wallenberg mot en rysk spion. "Sånt gör inte svenska regeringen" svarade Undén kort och avmätt. Andra regeringar — bl a de schweiziska och italienska — utnyttjade tvärtom möjligheten att på det sättet få tillbaka diplomater som internerats av ryssarna. Man köpte liv för liv. I Bern utgick man från att schweizarna hade fångslats för att bli utbytesobjekt i framtiden.

Fler insatser behövs

Raoul Wallenberg hör till de svenskar som är berömda för sina humanitära insatser. Andra exempel är Elsa Brändström och Folke Bernadotte. Ansträngningarna för att finna sanningen om Raoul Wallenberg måste fortsätta. Det kan ske på flera sätt.

Låt oss hoppas att den svensk-ryska arbetsgruppen gör framsteg. Men samtidigt kan andra åtgärder vidtas. Material om Wallenberg från 1970 och framåt bör offentliggöras i den utsträckning som det är möjligt. En ordentlig analys av hela materialet vore också av värde. Flera doktorsavhandlingar i historia skulle kunna skrivas, en om hans insatser i Budapest, en annan om försvinnandet och efterforskningarna. De många vittnesmålen skulle dessutom kunna göras till föremål för en avhandling i kriminologi.